

Ενότητα 3^η:
Διακρίσεις ελέγχου της
συνταγματικότητας των
νόμων

Λίνα Παπαδοπούλου

Επ. Καθηγήτρια Συνταγματικού Δικαίου

Ευρωπαϊκή Ένωση
Ευρωπαϊκό Κοινωνικό Ταμείο

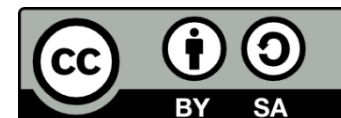

ΥΠΟΥΡΓΕΙΟ ΠΑΙΔΕΙΑΣ & ΘΡΗΣΚΕΥΜΑΤΩΝ, ΠΟΛΙΤΙΣΜΟΥ & ΑΘΛΗΤΙΣΜΟΥ
ΕΙΔΙΚΗ ΥΠΗΡΕΣΙΑ ΔΙΑΧΕΙΡΙΣΗΣ

Με τη συγχρηματοδότηση της Ελλάδας και της Ευρωπαϊκής Ένωσης

ΕΣΠΑ
2007-2013
πρόγραμμα για την ανάπτυξη
ΕΥΡΩΠΑΪΚΟ ΚΟΙΝΩΝΙΚΟ ΤΑΜΕΙΟ

Άδειες Χρήσης

- Το παρόν εκπαιδευτικό υλικό υπόκειται σε άδειες χρήσης Creative Commons.
- Για εκπαιδευτικό υλικό, όπως εικόνες, που υπόκειται σε άλλου τύπου άδειας χρήσης, η άδεια χρήσης αναφέρεται ρητώς.

Χρηματοδότηση

- Το παρόν εκπαιδευτικό υλικό έχει αναπτυχθεί στα πλαίσια του εκπαιδευτικού έργου του διδάσκοντα.
- Το έργο «Ανοικτά Ακαδημαϊκά Μαθήματα στο Αριστοτέλειο Πανεπιστήμιο Θεσσαλονίκης» έχει χρηματοδοτήσει μόνο τη αναδιαμόρφωση του εκπαιδευτικού υλικού.
- Το έργο υλοποιείται στο πλαίσιο του Επιχειρησιακού Προγράμματος «Εκπαίδευση και Δια Βίου Μάθηση» και συγχρηματοδοτείται από την Ευρωπαϊκή Ένωση (Ευρωπαϊκό Κοινωνικό Ταμείο) και από εθνικούς πόρους.

Με τη συγχρηματοδότηση της Ελλάδας και της Ευρωπαϊκής Ένωσης

Περιεχόμενα ενότητας

- Προληπτικός και κατασταλτικός έλεγχος
- Δικαστικός και πολιτικός έλεγχος
- Έλεγχος ως προς την τυπική (εσωτερική και εξωτερική) και ουσιαστική αντισυνταγματικότητα

Σκοποί ενότητας

- Να γίνουν αντιληπτές οι ειδικότερες πτυχές του ελέγχου της συνταγματικότητας των νόμων, ανάλογα με το όργανο που διενεργεί τον έλεγχο (Δικαστήρια, Βουλή, ΠτΔ, Διοίκηση;), τον χρόνο διενέργειάς του (πριν ή μετά τη θέση σε ισχύ του νόμου) και το αντικείμενο του ελέγχου

(σύνδεση με προηγούμενα)

- Η τυπική υπεροχή του Σ ως θεμέλιο του ελέγχου της συνταγματικότητας των νόμων
- Στο Σ 1975/86/2001/08:
  - ά 1§3: «...ασκούνται όπως ορίζει το Σ»
  - 25§1: «Τα δικαιώματα του ανθρώπου ως ατόμου και ως μέλους του κοινωνικού συνόλου και η αρχή του κοινωνικού κράτους δικαίου τελούν υπό την εγγύηση του Κράτους. Όλα τα κρατικά όργανα υποχρεούνται να διασφαλίζουν την ανεμπόδιση και αποτελεσματική άσκησή τους»
  - 111 §1: «Κάθε διάταξη νόμου ή διοικητικής πράξης με κανονιστικό χαρακτήρα, που είναι αντίθετη προς το Σύνταγμα, καταργείται από την έναρξη της ισχύος του»
  - 112 §1: «Σε θέματα που για τη ρύθμισή τους προβλέπεται ρητά από διατάξεις του Συντάγματος η έκδοση νόμου, οι κατά περίπτωση νόμοι ή διοικητικές πράξεις κανονιστικού χαρακτήρα, που υπάρχουν κατά την έναρξη της ισχύος του, εξακολουθούν να ισχύουν ώσπου να εκδοθεί ο νόμος που προβλέπεται κατά περίπτωση, εκτός αν είναι αντίθετες προς τις διατάξεις του Συντάγματος»

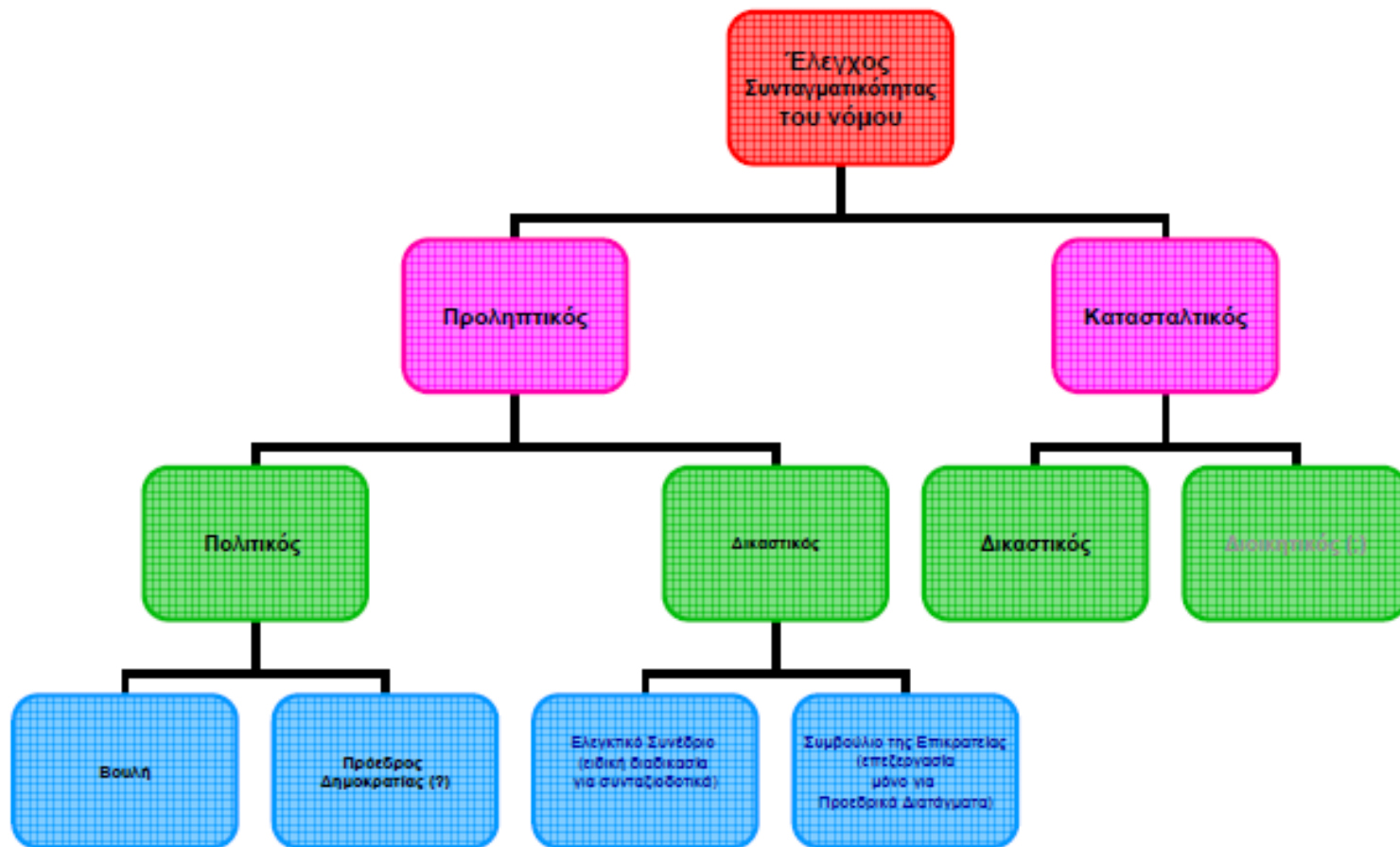

Υπεροχή του Συντάγματος - έλεγχος συνταγματικότητας των νόμων

Ανάλογα με το χρόνο σε σχέση με τη θέση
σε ισχύ του νόμου:

- Προληπτικός
= κατά τη διάρκεια και στο πλαίσιο της διαδικασίας
ψήφισης και έκδοσης του νόμου
- Κατασταλτικός
= μετά την έκδοση και θέση σε ισχύ του νόμου και
εφαρμογή του

Μορφές προληπτικού ελέγχου

- Βουλή
  - ΠΤΔ
- } πολιτικός έλεγχος

- Ελεγκτικό Συνέδριο (ειδική διαδικασία)
- ΣΤΕ (επεξεργασία διαταγμάτων)

Όργανα προληπτικού ελέγχου: Βουλή

Ένσταση αντισυνταγματικότητας =
θέση ζητήματος συνταγματικότητας

Άρθρο 100 Κανονισμού της Βουλής
Ζητήματα αντισυνταγματικότητας

1. Ο Πρόεδρος της Βουλής και κάθε Βουλευτής ή μέλος της Κυβέρνησης μπορεί να ζητήσει, στο στάδιο της καταρχήν συζήτησης, να αποφανθεί η Βουλή αναφορικά με συγκεκριμένες αντιρρήσεις που προβάλλει για τη συνταγματικότητα νομοσχεδίου ή πρότασης νόμου.
2. Στη συζήτηση της πρότασης της προηγούμενης παραγράφου μετέχουν ένας απ' αυτούς που τη διατύπωσαν, ένας από τους αντιλέγοντες, οι Πρόεδροι των Κοινοβουλευτικών Ομάδων και οι αρμόδιοι Υπουργοί, καθένας για πέντε (5) λεπτά της ώρας. Η σχετική απόφαση λαμβάνεται αποκλειστικά με ανάταση ή έγερση.
  - και άτυπα σε οποιοδήποτε στιγμή με καταγραφή στα πρακτικά, χωρίς απόφαση
  - Επιστημονική Υπηρεσία της Βουλής (βλ ά 160-163 ΚτΒ)

Όργανα προληπτικού ελέγχου: Βουλή θέση ζητήματος συνταγματικότητας

Κριτική*:

«Ο τρόπος με τον οποίο οργανώνεται ο προληπτικός έλεγχος της συνταγματικότητας από τον ΚτΒ (ολιγόλεπτη προφορική εξέταση) δείχνει μία προφανή διάθεση αποφυγής και παράκαμψης του ελέγχου, έτσι ώστε αυτός να μην καταστεί πολιτικό και διαδικαστικό όπλο της μειοψηφίας. Αυτή όμως η προσέγγιση υποτιμά τον θεσμικό ρόλο της Βουλής και όλο το σύστημα του προληπτικού ελέγχου της συνταγματικότητας, ενισχύοντας την τάση επέκτασης και εντατικοποίησης του κατασταλτικού-δικαστικού ελέγχου της συνταγματικότητας. Είναι συνεπώς σκόπιμο, με αναθεώρηση (τροποποίηση) των σχετικών διατάξεων του ΚτΒ, ο έλεγχος αυτός να οργανωθεί με πολύ πιο σοβαρό τρόπο».*

* Ε Βενιζέλος, Μαθήματα Συνταγματικού Δικαίου, 2008, σελ. 240.

Όργανα προληπτικού ελέγχου: Πρόεδρος της Δημοκρατίας

ά 26 «Η νομοθετική λειτουργία ασκείται από τη Βουλή και τον Πρόεδρο της Δημοκρατίας»

Ο ΠτΔ εκδίδει και δημοσιεύσει τους νόμους, μέσα σε 1 μήνα (διοικητικές ως προς τη φύση τους αρμοδιότητες*)

Άρθρο 42: (Έκδοση και δημοσίευση των νόμων)

1. Ο Πρόεδρος της Δημοκρατίας εκδίδει και δημοσιεύει τους νόμους που έχουν ψηφιστεί από τη Βουλή μέσα σε ένα μήνα από την ψήφισή τους. Μέσα στην προθεσμία που προβλέπεται στο προηγούμενο εδάφιο, ο Πρόεδρος της Δημοκρατίας μπορεί να αναπέμψει στη Βουλή νομοσχέδιο που έχει ψηφιστεί από αυτή, εκθέτοντας και τους λόγους της αναπομπής.
2. Πρόταση νόμου ή νομοσχέδιο που έχει αναπεμφθεί από τον Πρόεδρο της Δημοκρατίας στη Βουλή εισάγεται στην Ολομέλειά της και, αν επιψηφιστεί και πάλι με την απόλυτη πλειοψηφία του όλου αριθμού των βουλευτών κατά τη διαδικασία του άρθρου 76 παράγραφος 2, ο Πρόεδρος της Δημοκρατίας το εκδίδει και το δημοσιεύει υποχρεωτικά μέσα σε δέκα ημέρες από την επιψήφισή του.

* Βενιζέλου, Μαθήματα Συνταγματικού Δικαίου, σελ. 601.

Όργανα προληπτικού ελέγχου: Πρόεδρος της Δημοκρατίας

- **Αναπομπή = νομοθετική αρμοδιότητα**
  - δεν απαιτείται προσυπογραφή (ά 35§2 περ δ')
  - Αναβλητικό βέτο*
- **Κρατούσα άποψη:**
  - μόνο για λόγους σχετικούς με τη συνταγματικά προβλεπόμενη διαδικασία παραγωγής των τυπικών νόμων,
  - εσωτερικής τυπικής συνταγματικότητας
    - σε αρμονία με κοινοβουλευτικό χαρακτήρα και
    - κατάργηση κύρωσης
    - Διαδικασία έκδοσης
- **2^η άποψη:**
  - μεταξύ των λόγων και αν θεωρεί ότι το νομοσχέδιο περιέχει και ουσία αντισυνταγματικές διατάξεις

*Βενιζέλος, Μαθήματα, σελ. 139

Όργανα προληπτικού ελέγχου: Πρόεδρος της Δημοκρατίας

- 1η άποψη:
  - μόνο για λόγους εσωτερικής τυπικής συνταγματικότητας
- 2η άποψη:
  - μεταξύ των λόγων και αν θεωρεί ότι το νομοσχέδιο περιέχει και ουσία αντισυνταγματικές διατάξεις
    - ανεξάρτητη της έκδοσης
      - για αναπομπή δεν χρειάζεται προσηγογραφία
      - για έκδοση χρειάζεται
    - αν η αναπομπή δεν σχετιζόταν με ουσιαστικούς λόγους δεν θα απαιτούνταν αυξημένη πλειοψηφία (>150)

Μορφές προληπτικού ελέγχου: Ελεγκτικό Συνέδριο (ειδική διαδικασία)

ά 98 παρ 1 περ δ' = Στην αρμοδιότητα του Ελεγκτικού Συνεδρίου ανήκουν ιδίως:

- δ. Η γνωμοδότηση για τα νομοσχέδια που αφορούν συντάξεις ή αναγνώριση υπηρεσίας για την παροχή δικαιώματος σύνταξης σύμφωνα με την παράγραφο 2 του άρθρου 73, καθώς και για κάθε άλλο θέμα που ορίζει ο νόμος.

ά 73: (Δικαίωμα πρότασης νόμων)

- Το δικαίωμα πρότασης νόμων ανήκει στη Βουλή και στην Κυβέρνηση.
  - Νομοσχέδια που αναφέρονται οπωσδήποτε στην απονομή σύνταξης και στις προϋποθέσεις της υποβάλλονται μόνο από τον Υπουργό Οικονομικών ύστερα από γνωμοδότηση του Ελεγκτικού Συνεδρίου. Αν πρόκειται για συντάξεις που επιβαρύνουν τον προϋπολογισμό οργανισμών τοπικής αυτοδιοίκησης ή άλλων νομικών προσώπων δημοσίου δικαίου, υποβάλλονται από τον αρμόδιο Υπουργό και τον Υπουργό Οικονομικών. Τα νομοσχέδια για συντάξεις πρέπει να είναι ειδικά. Δεν επιτρέπεται, με ποινή την ακυρότητα, να αναγράφονται διατάξεις για συντάξεις σε νόμους που αποσκοπούν στη ρύθμιση άλλων θεμάτων.
- ⇒ το ΕΣ «ασχολείται ΚΑΙ με το αν έχουν τηρηθεί οι προδιαγραφές του ά 73§2 Σ, καθώς και με το αν το υπό ψήφιση νομοσχέδιο παραβιάζει ενδεχομένως άλλε συνταγματικές ρήτρες»

Σκουρης, σε Σκουρή / Βενιζέλου, Ο δικαστικός έλεγχος της συνταγματικότητας των νόμων, σελ 13.

Μορφές προληπτικού ελέγχου: Ελεγκτικό Συνέδριο (ειδική διαδικασία)

ά 98 παρ 1 περ δ' = Στην αρμοδιότητα του Ελεγκτικού Συνεδρίου ανήκουν ιδίως:

- δ. Η γνωμοδότηση για τα νομοσχέδια που αφορούν συντάξεις ή αναγνώριση υπηρεσίας για την παροχή δικαιώματος σύνταξης σύμφωνα με την παράγραφο 2 του άρθρου 73, καθώς και για κάθε άλλο θέμα που ορίζει ο νόμος.

ά 73: (Δικαίωμα πρότασης νόμων)

- Το δικαίωμα πρότασης νόμων ανήκει στη Βουλή και στην Κυβέρνηση.
  - Νομοσχέδια που αναφέρονται οπωσδήποτε στην απονομή σύνταξης και στις προϋποθέσεις της υποβάλλονται μόνο από τον Υπουργό Οικονομικών ύστερα από γνωμοδότηση του Ελεγκτικού Συνεδρίου. Αν πρόκειται για συντάξεις που επιβαρύνουν τον προϋπολογισμό οργανισμών τοπικής αυτοδιοίκησης ή άλλων νομικών προσώπων δημοσίου δικαίου, υποβάλλονται από τον αρμόδιο Υπουργό και τον Υπουργό Οικονομικών. Τα νομοσχέδια για συντάξεις πρέπει να είναι ειδικά. Δεν επιτρέπεται, με ποινή την ακυρότητα, να αναγράφονται διατάξεις για συντάξεις σε νόμους που αποσκοπούν στη ρύθμιση άλλων θεμάτων.
- ⇒ το ΕΣ «ασχολείται ΚΑΙ με το αν έχουν τηρηθεί οι προδιαγραφές του ά 73§2 Σ, καθώς και με το αν το υπό ψήφιση νομοσχέδιο παραβιάζει ενδεχομένως άλλε συνταγματικές ρήτρες»

Σκουρης, σε Σκουρή / Βενιζέλου, Ο δικαστικός έλεγχος της συνταγματικότητας των νόμων, σελ 13.

Μορφές προληπτικού ελέγχου:

Ελεγκτικό Συνέδριο (ειδική διαδικασία)

Το ΕΣ δέχεται ότι η διάταξη του ά 73§2 Σ που προβλέπει γνωμοδότηση του ιδίου

διάταξη αναγόμενη στην αρμοδιότητα

⇒ εξωτερική τυπική νομιμότητα

⇒ ελέγχεται

Contra ΣΤΕ και ΑΠ

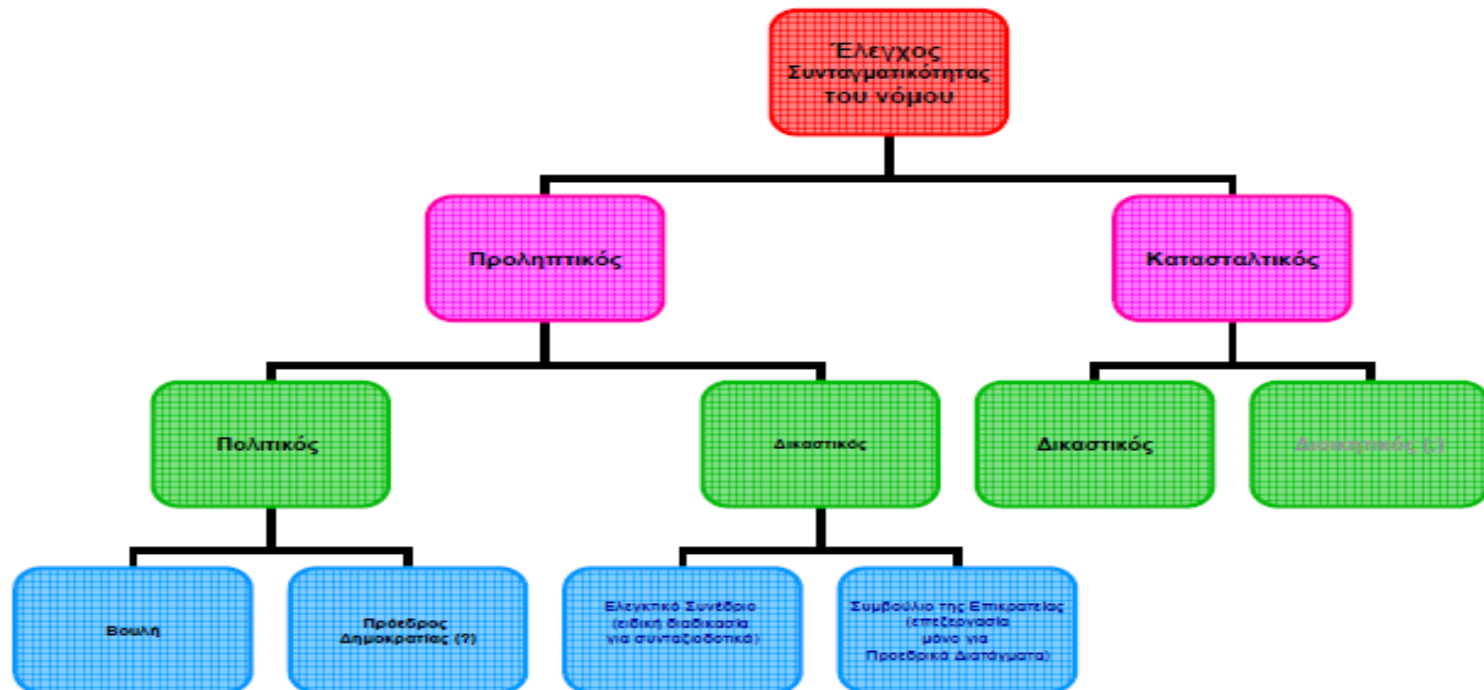
Ά 95 §1 περ δ'

Στην αρμοδιότητα του Συμβουλίου της Επικρατείας ανήκουν ιδίως:

δ) Η επεξεργασία όλων των διαταγμάτων που έχουν κανονιστικό χαρακτήρα.

- αφορά ουσιαστικούς κανόνες δικαίου (Προεδρικά Διατάγματα = κανονιστικές πράξεις της διοίκησης) και **ΌΧΙ** τυπικούς νόμους
- το ΣτΕ θίγει και το ζήτημα της συνταγματικότητας του υπό επεξεργασίας διατάγματος

Κατασταλτικός έλεγχος: Δικαστικός

■ ά 93 παρ 4 Σ

4. Τα δικαστήρια υποχρεούνται να μην εφαρμόζουν νόμο που το περιεχόμενό του είναι αντίθετο προς το Σύνταγμα.

■ 87 παρ 2 Σ

2. Οι δικαστές κατά την άσκηση των καθηκόντων τους υπόκεινται μόνο στο Σύνταγμα και στους νόμους και σε καμία περίπτωση δεν υποχρεούνται να συμμορφώνονται με διατάξεις που έχουν τεθεί κατά κατάλυση του Συντάγματος.

Θα τον εξετάσουμε σε όλο το υπόλοιπο εξάμηνο

Επιτρέπεται έλεγχος συνταγματικότητας από τη διοίκηση;

Οι απόψεις της θεωρίας

- A) Η άποψη, που δέχεται γενικά τον έλεγχο συνταγματικότητας των νόμων από τη Διοίκηση
- B) Η άποψη, που απορρίπτει εξολοκλήρου τον έλεγχο συνταγματικότητας των νόμων από τη Διοίκηση
- Γ) Οι ενδιάμεσες απόψεις: υπό όρους έλεγχος συνταγματικότητας των νόμων από τη Διοίκηση

Βλ. αναλυτικότερα,

Κ Χρυσόγονος, Ο αντισυνταγματικός νόμος και η δημόσια διοίκηση, Αθήνα-Κομοτηνή: Αντ Σάκκουλας 1989

Ι Μαθιουδάκη, Διοικητικός έλεγχος της συνταγματικότητας των νόμων, σε: ΤοΣ 4/2006, σ. 1157-1187

Επιτρέπεται έλεγχος συνταγματικότητας από τη διοίκηση;

ΝΑΙ

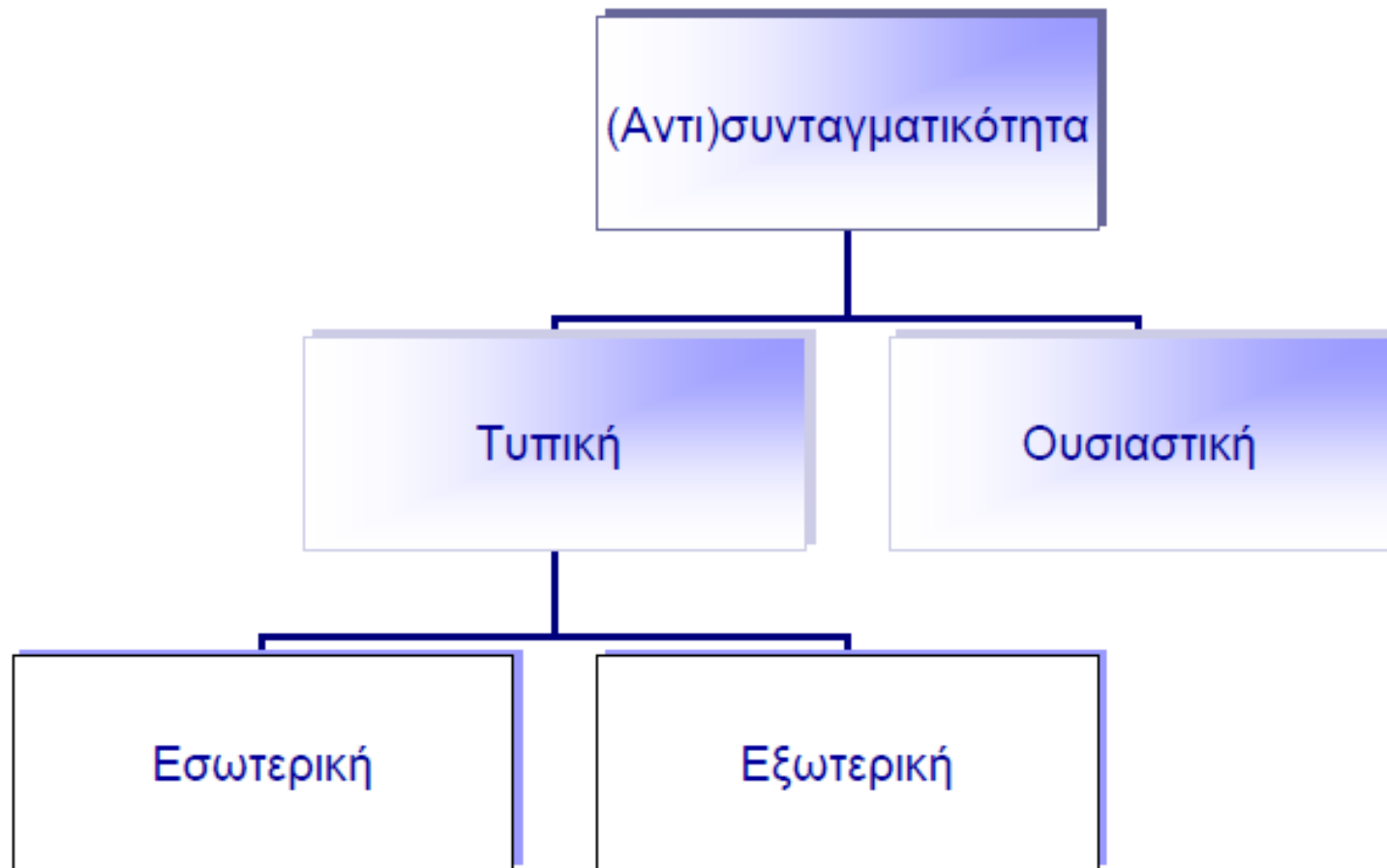
1. ά 1§3 / 25§1 και 103§1 Σ
2. εξ αντιδιαστολής, ναι για διοικητικά όργανα που διαθέτουν προσωπική και λειτουργική ανεξαρτησία
3. όταν διαθέτουν ειδικούς και όταν προφανής/πρόδηλη αντισυνταγματικότητα
4. το ίδιο και με το διάχυτο έλεγχο

ΟΧΙ

1. δεν υπάρχει ρητή πρόβλεψη όπως για δικαστήρια
2. δεν υπάρχει προσωπική και λειτουργική ανεξαρτησία
  - ιεραρχική δομή διοίκησης
3. δεν έχουν την εξειδίκευση να κρίνουν
4. θα υποσκάπτονταν η ενιαία εφαρμογή

ΠΡΟΣΟΧΗ: άλλο η (μη) εκτέλεση αντισυνταγματικών διαταγών – όχι νόμων
(βλ Υπαλληλικό Κώδικα)

Έννοια της συνταγματικότητας (2)

ΤΥΠΙΚΗ ΣΥΝΤΑΓΜΑΤΙΚΟΤΗΤΑ

1. Εσωτερική

- διαδικασία
  - Κατάθεσης, επεξεργασίας, συζήτησης και ψήφησης
  - Τυπικών νόμων
- ⇒ εσωτερικές διαδικασίες Βουλής = interna corporis
- ⇒ πχ ά 72 παρ 1 Σ (θέματα Ολομέλειας)
  - ⇒ διαδικασία επείγοντος ή κατεπείγοντος
- ⇒ ελέγχονται από τη Βουλή μόνο
- ◆ και αντίθετη άποψη
- ⇒ Και αναπομπή από ΠτΔ
- ❖ διάκριση λειτουργιών
  - ❖ αυτονομία Βουλής

καταλαμβάνουν 3 περιπτώσεις ασυλίας

1. (αντι)συνταγματικότητα του Κανονισμού
2. εφαρμογή
  - = αν πρακτική που ακολούθησε η Βουλή είναι σύμφωνη με το Σ
3. συμβατότητα με τον Κανονισμό,
  - = αν η πρακτική που ακολούθησε η Βουλή είναι συμβατή με τον Κανονισμό

Έννοια της συνταγματικότητας (4)

ΤΥΠΙΚΗ ΣΥΝΤΑΓΜΑΤΙΚΟΤΗΤΑ

1. Εσωτερική

2. Εξωτερική

- αναφέρεται στην υπόσταση του νόμου
- αφορά την αρμοδιότητα του οργάνου
- εξαρτάται από έκδοση και δημοσίευσή του στην ΕΤΚ
  - αρμοδιότητες ΠΤΔ
- ελέγχεται από τα δικαστήρια
  - π.χ. ά 73 παρ 2 Σ = εσωτερική ή εξωτερική;

«...το ισοζύγιο του ουσιαστικού και του τυπικού ελέγχου συνταγματικότητας των νόμων στην Ελλάδα φαίνεται να λειτουργεί αντιστρόφως ανάλογα. Ενόσω, δηλαδή, ο δικαστικός έλεγχος κατά το περιεχόμενο του νόμου διευρύνεται με το πέρασμα του χρόνου, πρωτίστως ως αίτηση της δικαιοκρατίας, ο έλεγχος των τύπων του νόμου είναι ανύπαρκτος».

*Γ Γεραππερίτης, Σύνταγμα και Βουλή, Αυτονομία και ανέλεγκτο των εσωτερικών του σώματος, Νομική Βιβλιοθήκη 2012, σελ 116

Ασυμμετρία του ελέγχου συνταγματικότητας- Κριτική*

- ανακολουθία = η κρίση για ουσιαστική αντισυνταγματικότητα συνιστά πιο ριζική παρέμβαση επί του νομοθετικού σώματος
    - περιορίζει οριστικά τη δυνατότητα της Βουλής
    - ενώ αν διαδικαστική, η Βουλή μπορεί να επανέλθει
  - ελέγχεται δικαστικά η διαδικασία της αναθεώρησης, αν και ισχυρότερα νομιμοποιημένη
- ⇒ στις περισσότερες έννομες τάξεις τάση αποδοχής ευρύτερου ελέγχου των κοινοβουλευτικών διαδικασιών

* Γ Γεραπερίτης, Σύνταγμα και Βουλή, Αυτονομία και ανέλεγκτο των εσωτερικών του σώματος, Νομική Βιβλιοθήκη 2012, σελ 117-8.

Βιβλιογραφία

- Βενιζέλος, Ευ., *Μαθήματα Συνταγματικού Δικαίου*, Αθήνα, Σάκκουλα, 2008, σ. 233 επ.
- Γεραπετρίτης, Γ., *Σύνταγμα και Βουλή, Αυτονομία και ανέλεγκτο των εσωτερικών του σώματος*, Νομική Βιβλιοθήκη, 2012, σ. 111 επ.
- Μαθιουδάκης, Ι., «Διοικητικός έλεγχος της συνταγματικότητας των νόμων;», ΤοΣ 2006, σ. 1157 = www.constitutionalism.gr

(συνέχεια)

- Σκουρής, Β. / Βενιζέλος, Ευ., *Ο δικαστικός έλεγχος της συνταγματικότητας των νόμων*, Ειδικά Θέματα Δημοσίου Δικαίου, Αθήνα-Κομοτηνή, Σάκκουλα, 1985, σ. 9 επ.
- Τάχος, Α., *Ελληνικό Διοικητικό Δίκαιο*, Αθήνα-Θεσσαλονίκη, Σάκκουλα, 2003, σ. 419 επ.
- Χρυσόγονος, Κ., *Ο αντισυνταγματικός νόμος και η δημόσια διοίκηση*, Αθήνα-Θεσσαλονίκη, Σάκκουλα, 1989

Τέλος Ενότητας

Επεξεργασία: Βασιλική Κόκοτα
Θεσσαλονίκη, Χειμερινό Εξάμηνο 2013-14

Ευρωπαϊκή Ένωση
Ευρωπαϊκό Κοινωνικό Ταμείο

ΥΠΟΥΡΓΕΙΟ ΠΑΙΔΕΙΑΣ & ΘΡΗΣΚΕΥΜΑΤΩΝ, ΠΟΛΙΤΙΣΜΟΥ & ΑΘΛΗΤΙΣΜΟΥ
ΕΙΔΙΚΗ ΥΠΗΡΕΣΙΑ ΔΙΑΧΕΙΡΙΣΗΣ

Με τη συγχρηματοδότηση της Ελλάδας και της Ευρωπαϊκής Ένωσης

ΕΣΠΑ
2007-2013
πρόγραμμα για την ανάπτυξη
ΕΥΡΩΠΑΪΚΟ ΚΟΙΝΩΝΙΚΟ ΤΑΜΕΙΟ

